L
20

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT

's-GRAVENHAGE

138

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT
DEN HAAG (Schev.) - VAN STOLKWEG 29 - TELEFOON 55.23.50 - GIRO 41.22.35

631.116.3
331.024.3:
631.116.3
LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT BIBLIOTHEEK
L 20
135

HET KLEINE-BOERENVRAAGSTUK OP DE ZANDGRONDEN
(Antwoord op de vragen van de C.B.T.B.)

Op verzoek van de C.B.T.B. zal in deze nota iets dieper worden ingegaan op enkele begrippen, welke in hoofdstuk VIII worden gebruikt, waardoor wellicht ook de betekenis van het zo belangrijke begrip arbeidsprestatie duidelijker zal worden. Want met de C.B.T.B. zijn wij van mening, dat de kern van het landbouwvraagstuk op de zandgronden te vinden is in de gegevens over de arbeidsprestatie. De gevonden verschillen in arbeidsprestatie tussen de grootteklassen en de oorzaken hiervan zijn o.i. bij het onderzoek zo duidelijk naar voren gesprongen als het centrale vraagstuk, dat alle andere onderzochte punten hierbij verbleken. Voor een oplossing van het kleine-boerenvraagstuk zal het noodzakelijk zijn deze verschillen weg te werken; het onderzoek heeft o.i. aangetoond, dat hiervoor een vergroting van de oppervlakte cultuurgrond per werker onontbeerlijk is. Een rationalisering en waar mogelijk intensivering van de bedrijfsvoering is vanzelfsprekend ook van groot belang en noodzakelijk, maar een verwerkelijking hiervan houdt niet in, dat hiermee dan gelijktijdig de genoemde verschillen in arbeidsprestatie zullen verdwijnen. Er is immers geen enkele reden om te verwachten, dat de kleine gezinsbedrijven sneller en sterker zullen rationaliseren en intensiveren dan de grotere gezinsbedrijven en voor de oplossing van het kleine-boerenvraagstuk komt het hier op aan.

Achtereenvolgens zullen worden behandeld de betekenis en het verband van arbeidsnormen en standaarduren en vervolgens de met behulp van standaarduren te berekenen arbeidsprestatie. Hierna zal dan nog worden stilgestaan bij de oorzaken van de verschillen in arbeidsprestatie en het verband tussen arbeidsprestatie en arbeidsinkomen per werker.

Het arbeidsgebruik op de landbouwbedrijven wordt in beginsel door de volgende factoren beïnvloed:

1. arbeidstempo,
2. werkmethode (incl. teelttechniek),
3. arbeidsverdeling,
4. productieplan (incl. intensiviteit),
5. bewerktuiging,
6. inrichting bedrijfsgebouwen,
7. grootte der bedrijven, verkaveling en ontsluiting,
8. grondsoort.

2285557

59/3467

Deze factoren, welke onderling nauw met elkaar verband houden, zijn zo goed mogelijk gerangschikt naar de mate, waarin zij door de mens kunnen worden beïnvloed. Wil men enkele accolades plaatsen, dan zou men de factoren 6 t/m 8 kunnen rangschikken onder het verzamelwoord productie-omstandigheden. Deze omstandigheden zijn mede bepalend voor het productieplan en de bewerktuiging en via deze factoren, maar ook direct, wordt weer invloed uitgeoefend op de eerstgenoemde drie factoren. Behalve dat deze omstandigheden indirect het arbeidsgebruik beïnvloeden, zijn zij vanzelfsprekend ook rechtstreeks mede bepalend voor de totale hoeveelheid benodigde arbeid. Het zal duidelijk zijn, dat ook het arbeidsaanbod invloed heeft op het arbeidsgebruik. Deze invloed is evenwel alleen maar indirect en wel vnl. via de eerstgenoemde vijf factoren.

Wil men nu op een bedrijf de arbeidsbehoefte bepalen, dan wordt dit in de practijk gedaan door de arbeid, welke voor de verschillende gewassen en diersoorten nodig is, te sommeren. Bij de bepaling van de arbeidsbehoefte voor gewassen en diersoorten, waarbij men o.i. het beste kan spreken van arbeidsnormen, wordt uitgegaan van een onder de gegeven omstandigheden doelmatige en rationele aanwending van de arbeid, dus een redelijk arbeidstempo, een rationele werkmethode en bewerktuiging en een doelmatige arbeidsverdeling; een onvermijdelijke leegloop is in de arbeidsnormen ingecalculeerd. De gegeven omstandigheden hebben vnl. betrekking op de bedrijfsgrootte, verkaveling, ontsluiting en grondsoort.

Men kan nu deze arbeidsnormen tot standaard verheffen en hiermee in een bepaald gebied op alle bedrijven de arbeidsbehoefte berekenen (zie voor de bepaling van de standaarduren blz. 208). Maar aangezien de bedrijfsgrootte en het arbeidsaanbod in een bepaald gebied sterk variëren, zal dus ook de wijze van werken (factoren 1 t/m 5) uiteenlopen en zal de op deze wijze gemeten arbeidsbehoefte niet overeenkomen met de benodigde hoeveelheid arbeid. Andere omstandigheden kunnen immers een grotere of kleinere feitelijke arbeidsbehoefte met zich meebrengen. Het is bijv. zeer goed mogelijk, dat in de ene groep bedrijven voor 100 standaarduren 120 arbeidsuren benodigd zijn en in de andere 90. Hierbij zij nog opgemerkt, dat verschillen tussen groepen van bedrijven - in het rapport tussen grootteklassen - in het algemeen worden veroorzaakt door de factoren 1 t/m 5, terwijl bij verschillen tussen individuele bedrijven bovendien de physische omstandigheden een belangrijke rol kunnen spelen.

Het aantal standaarduren per bedrijf geeft dus niet aan hoeveel arbeidsuren er op een bepaald bedrijf nodig zijn, maar maakt het in de eerste plaats mogelijk het resultaat van de arbeid in verschillende groepen van bedrijven met elkaar te vergelijken, nl. door het berekende aantal standaarduren te delen door het aantal arbeidskrachten.

Naast de arbeidsbehoefte is daarom ook van belang het arbeidsaanbod, voor het hier beoogde doel omgerekend tot volwaardige arbeidskrachten (zie blz. 138). Deelt men het aantal standaarduren per bedrijf door het aantal volwaardige arbeidskrachten per bedrijf, dan resulteert hieruit het aantal standaarduren per arbeidskracht, in het rapport arbeidsprestatie genoemd.

De bedoeling nu van het begrip arbeidsprestatie is in de eerste plaats om het resultaat van de arbeid tussen verschillende groepen van bedrijven te kunnen vergelijken. De arbeidsprestatie geeft nl. een indruk over de hoeveelheid productie-eenheden, welke één man bedient of concreter, het aantal dieren en de oppervlakte gewassen, welke één man verzorgt. Is dus de arbeidsprestatie in een groep van bedrijven laag, dan wil dit zeggen, dat één arbeidskracht relatief, d.w.z. in vergelijking met andere groepen bedrijven in het betreffende gebied, een gering aantal productie-eenheden bedient. Het zal nu ook duidelijk zijn, dat het er eigenlijk weinig toe doet, welk stel arbeidsnormen men tot standaard verheft - mits de verhouding tussen de verschillende bedrijfsonderdelen maar juist is - omdat het in eerste instantie op de vergelijking tussen de verschillende groepen van bedrijven aankomt. Men zou dus rustig de arbeidsnormen met 10 kunnen vermenigvuldigen of door 10 delen. Door evenwel de normen van een concrete groep bedrijven (zie ook blz. 93) te gebruiken, heeft men het nevenvoordeel, dat men tevens nog een globale indruk krijgt over de benodigde hoeveelheid arbeidsuren. Immers, de arbeidsprestatie (het aantal standaarduren per werker) geeft dan ook aan het aantal arbeidsuren, dat een arbeidskracht zou moeten werken als de betreffende groep bedrijven onder dezelfde omstandigheden (factoren 1 t/m 8) zou produceren als de groep waaraan de standaard is ontleend.

Verder zij nog opgemerkt, dat bij het gebruik van arbeidsnormen als standaard, dus voor vergelijking van groepen bedrijven, essentieel is, dat met één stel normen wordt gewerkt, afkomstig van een bepaalde groep bedrijven. Het doel is immers om het arbeidsresultaat

van verschillende groepen van bedrijven (bijv. grootteklassen) te vergelijken. Zou men hier verschillende normen gebruiken, afgestemd op de variërende omstandigheden (1 t/m 8) dan zou men het verschil in arbeidsprestatie door deze omstandigheden veroorzaakt er uit rekenen en alleen nog verschillen vinden, welke werden veroorzaakt door het arbeidsaanbod, dus door het aantal arbeidskrachten.

Gezien in het licht van het bovenstaande zal het nu ook duidelijk zijn, dat de berekening van het potentieel arbeidsoverschot niet de kern van het onderzoek uitmaakt, maar slechts bijkomstig is. Het woord potentieel geeft reeds aan, dat dit overschot niet concreet aanwijsbaar is en er zo maar direct uitgelicht kan worden. Het wil alleen zeggen, dat als de kleine bedrijven op dezelfde wijze zouden werken als de grote, er op de zandgronden een arbeidsoverschot van 50.000 manjaren zou zijn. Waar het wèl om gaat, zijn de geconstateerde <u>verschillen</u> in arbeidsprestatie tussen de grootteklassen en hoe deze kunnen worden weggewerkt. Hierbij kan dan tevens worden opgemerkt, dat het juist in verband met deze verschillen niet van veel belang is, dat de veestapel sinds 1948 aanmerkelijk is toegenomen. Dit zou wel het geval kunnen zijn als deze toeneming vooral op de kleinste bedrijven had plaats gevonden. Voor de rundveestapel - en deze is voor de arbeidsbehoefte veruit het belangrijkst; bovendien vormt de rundveestapel de vaste kern van het bedrijf, waar tegenover de kippenstapel en vooral de varkensstapel van jaar tot jaar sterk kunnen variëren - is dit evenwel zeker niet het geval, zodat men veilig kan stellen, dat door de toeneming van de veestapel de <u>verschillen</u> in arbeidsprestatie weinig minder geworden zijn.

De vraag rijst nu of ook nog enige verstandige woorden te zeggen zijn over de <u>oorzaken</u> van de <u>verschillen</u> in arbeidsprestatie. Zonder een differentiëring naar gebied en bedrijfstype doet men met deze cijfers over arbeidsprestatie weinig, zij zouden dan alleen bruikbaar zijn om landen met elkaar te vergelijken. Om in een bepaald land met het begrip arbeidsprestatie te kunnen werken, moet men voor alles een indeling maken naar gebied en bedrijfstype. Ook bij het onderzoek op de zandgronden is dit gedaan. Zowel over de gebieden als de bedrijfsstructuur zijn de nodige gegevens verzameld. Wij zagen reeds, dat deze oorzaken gelegen kunnen zijn zowel aan de zijde van de arbeidsbehoefte (de factoren 1 t/m 8) als aan die van het arbeidsaanbod (dus het aantal arbeidskrachten).

Wat betreft de oorzaken, welke verband houden met het gebruik van de arbeid, kan men om met de physische omstandigheden te beginnen, stellen dat deze in één landbouwgebied slechts binnen vrij nauwe grenzen zullen variëren. Maar afgezien hiervan kan men opmerken, dat de physische omstandigheden tussen de grootteklassen geen grote verschillen te zien geven. Het is nl. in het algemeen niet zo, dat de kleine bedrijven bijv. op de essen of enken liggen en de grote in de beekdalen, normaal is, dat groot en klein door elkaar liggen. Wat betreft de verkaveling is dit kwantitatief aangetoond; de kengetallen hierover (blz. 30 en 31) laten duidelijk zien, dat tussen kleine en grote bedrijven slechts geringe verschillen bestaan. Aan het werktuigenpark is in het rapport ook aandacht geschonken. Over het algemeen moet de mechanisatiegraad matig worden genoemd en op de kleinste bedrijven zelfs laag. Ondanks deze verschillen was het toch zo, dat de belangrijkste werkzaamheden (melken en voeren van het vee, de grondbewerking en het oogsten) op het leeuwenaandeel van de bedrijven op vrijwel dezelfde wijze plaats vonden. Men kan dan ook veilig aannemen, dat de grote verschillen in arbeidsprestatie, voor wat betreft het gebruik van de arbeid, voor het belangrijkste deel worden veroorzaakt door de arbeidsverdeling, de werkmethode en het arbeidstempo.

Hiernaast moet natuurlijk als zeer belangrijke oorzaak worden genoemd het te grote arbeidsaanbod, waarbij het dus niet gaat om het gebruik van de arbeid, maar om het niet-gebruiken (niet-onvermijdelijke leegloop). De zeer lage arbeidsprestaties op de kleinste bedrijven moeten dan ook aan het hoge arbeidsaanbod en de drie eerder genoemde factoren worden toegeschreven. Het behoeft wel geen betoog, dat een overmaat aan arbeidskrachten ook van grote invloed is op de bovengenoemde eerste vijf factoren, vooral op het arbeidstempo en de mechanisatiegraad. Omgekeerd zal een krap arbeidsaanbod de mechanisatie in de hand werken en dikwijls ook leiden tot een meer extensieve bedrijfsvoering. Op de grootste bedrijven op de zandgronden was dit inderdaad het geval met als gevolg hoge arbeidsprestaties.

Hoe is tenslotte het verband tussen arbeidsprestatie en arbeidsinkomen per werker. Zoals gezegd, met het begrip standaarduur wordt het resultaat van de arbeid gemeten en weergegeven als arbeidsprestatie. Dit begrip prestatie geeft aan hoeveel productie-eenheden er door een eenheid arbeid, bijv. een volwaardige arbeidskracht, worden bediend. Voor het arbeidsinkomen per werker is evenwel naast de grootte der arbeidsprestatie (te meten in standaarduren) ook nog van belang de

kwaliteit van de arbeid (aangegeven door het inkomen per standaarduur). Het arbeidsinkomen per werker is dus een product van het aantal standaarduren per werker en het inkomen per standaarduur.

Het inkomen per standaarduur houdt in beginsel verband met de voeding van het vee, de bemesting van de grond en de stofopbrengsten van dier en gewas. Is het inkomen per standaarduur voor de diverse bedrijfsonderdelen verschillend, dan is ook het productieplan van belang (zie ook blz. 94). Aangezien echter op de zuivere gezinsbedrijven in de zandgebieden het productieplan weinig varieert, kan de invloed hiervan op het inkomen per standaarduur niet groot zijn.

De voeding van het vee en de bemesting van de grond staan vooral op de zandgronden sterk onder invloed van de heersende bedrijfsstijl. In het algemeen kan men het zo stellen, dat hoe lager het niveau van de bedrijfsvoering in een gebied is, des te meer deze bedrijfsvoering onder invloed staat van de heersende bedrijfsstijl, m.a.w. hoe minder individueel de bedrijfsvoering zal zijn. Men kan dus verwachten, dat op de zandgronden, tussen de grootteklassen, de verschillen in de voeding en de bemesting niet groot zullen zijn; voor de bemesting is dit ook uit de cijfers gebleken. Ook wat betreft de stofopbrengsten waren de verschillen tussen de grootteklassen gering (zie blz. 94 en 57). Langs deze min of meer deductieve weg is dus aannemelijk gemaakt, dat het gemiddeld inkomen per standaarduur tussen de grootteklassen niet ver uiteen kan lopen en dus op het gemiddeld inkomen per werker geen grote invloed kan uitoefenen.

De boekhoudcijfers van een aantal gemengde bedrijven op de zandgronden (boekjaar 1948-1949) leverden hiervan een bevestiging (zie blz.95). Bij deze berekening zijn van de bruto-opbrengsten per bedrijf de productiekosten (excl. arbeidskosten) afgetrokken en in het resterende bedrag gedeeld door het aantal standaarduren per bedrijf. Vanzelfsprekend betreft het hier de resultaten van een betrekkelijk gering aantal bedrijven over één jaar, maar niettemin zijn deze boekhoudresultaten, vooral gezien in verband met eerstgenoemde benadering van het vraagstuk, van groot belang. Het gaat er in het kader van dit onderzoek ook niet zozeer om, op een gulden nauwkeurig de inkomens per standaarduur vast te stellen, als wel om aannemelijk te maken, dat de invloed hiervan op de verschillen in het inkomen per werker tussen de grootteklassen gering is. Als dit het geval is en al het beschikbare materiaal wijst in deze richting, dan mag men o.i. concluderen, dat op de zandgronden de arbeidsprestatie ook een vrij betrouwbare maatstaf is voor het gemiddeld inkomen per werker in de verschillende grootteklassen.

's Gravenhage, 10 October 1951.

HET KLEINE-BOERENVRAAGSTUK

Antwoord op de nota van Egas

In aansluiting op de indeling van de nota van Egas zullen achtereenvolgens de volgende punten ter sprake komen:

1. Uitgangspunten en probleemstelling,
2. Arbeidsproductiviteit en minimumbedrijfsgrootte.
3. Optimale bedrijfsgrootte.
4. Afvloeiing van agrariërs.

ad 1. Uitgangspunten en probleemstelling.

Uitgangspunten moet men m.i. niet te veel hebben. Het gaat er juist om de vraagstukken onbevangen en niet-dogmatisch onder het oog te zien, steeds weer bereid zich aan te passen aan de wisselende omstandigheden. Deze houding voorkomt de verstarring in een bepaald stelsel, welke al zo vaak oorzaak is geweest van grote sociale spanningen met de hierop onvermijdelijk volgende uitbarstingen. In het stoffelijke heeft dit dan altijd grote verschuivingen in bezit tot gevolg, waarvan altijd grote groepen de dupe zijn. Men voorkomt dit gedeeltelijk door waakzaam te zijn en altijd bereid een bepaalde wijze van produceren en eventueel volgende stadia op de weg naar de consument aan te passen aan de gewijzigde omstandigheden. Dit is volgens mij de wezenlijke betekenis van het woord progressief.

Intussen ontkomt men aan een enkel uitgangspunt nooit. Met Egas ben ik het eens, dat dit moet zijn de bevordering van het welzijn, in de ruimste zin, van alle groepen in een bepaald onderling verband. In het stoffelijke vlak komt dit neer op een bevordering van de welvaart, dus op het streven naar een zo groot mogelijk inkomen per werker. Dat hiermede kwesties van arbeidsproductiviteit en bedrijfsrentabiliteit nauw samenhangen en van het grootste belang zijn en deze op dit vlak nooit ergens aan ondergeschikt mogen worden gemaakt, spreekt voor mij vanzelf. Dit houdt ook in, dat het in eerste instantie niet gaat om een zo groot mogelijke productie per eenheid cultuurgrond. Deze stelling heeft m.i. al veel te lang, eenzijdig de landbouwproductie in Nederland beheerst. Dat deze alleen maar technische instelling - waarbij de vraagstukken van arbeidsproductiviteit en inkomens per werker werden verwaarloosd - nadelig heeft gewerkt op onze concurrentiepositie t.o.v. het buitenland, staat m.i. buiten kijf. Het is wel zo, dat onder de

productie-omstandigheden waarin Nederland op het ogenblik verkeert, het streven naar een zo groot mogelijk inkomen per werker - dat te allen tijde richtlijn zal moeten blijven - gepaard moet gaan met een intensieve productie. Dit laatste is evenwel geen wet van Meden en Perzen. Het is zeer wel mogelijk, dat in de toekomst o.a. door een grootscheepse industrialisatie en een belangrijke emigratie, de omstandigheden zich zo wijzigen, dat het primaire streven naar een hoog inkomen per werker niet meer gepaard zal gaan met een zeer intensieve productie.

Met het bovenstaande zijn in wezen ook de vraagstukken aangegeven waar het bij een beoordeling van de agrarische productie om gaat en waarop zich het door Egas besproken onderzoek ook heeft gericht. Het gaat om een beoordeling van de productie-omstandigheden - physische-, financiële-, sociale- en arbeidsomstandigheden - en wat onder deze omstandigheden wordt gepresteerd, dus de arbeids-productiviteit en het hiermede nauw verband houdende arbeidsinkomen. Het onderzoek heeft naar mijn mening vrij duidelijk aangetoond, dat het knelpunt bij de landbouwproductie op de zandgronden gelegen is in een lage arbeidsproductiviteit vnl. als gevolg van een te kleine oppervlakte grond per werker. De te nemen maatregelen zullen dus in de eerste plaats op dit euvel gericht moeten zijn. Dat hiernaast nog andere maatregelen noodzakelijk zijn, spreekt vanzelf, maar hierop wordt in deze nota niet verder ingegaan.

Het zal duidelijk zijn, dat bovengenoemde vraagstukken gelegen zijn in de productiesfeer. Het onderzoek heeft zich niet beziggehouden met afzet- en prijsvraagstukken, dus met markt- en prijspolitiek. Ook de nota van Egas houdt zich in het algemeen bezig met productie-vraagstukken. Alleen in hoofdstuk II worden m.i. vraagstukken van productie en afzet en prijs door elkaar behandeld, waardoor het geheel voor mij niet duidelijk is. Begrippen als economische beschutting, economische kwetsbaarheid en marktbedervende overschotten hebben met de productie als zodanig weinig te maken. Hiertoe heeft het onderzoek zich beperkt en wil ook deze nota zich beperken.

ad 2. Arbeidsproductiviteit en minimum bedrijfsgrootte.

Bepaalt men in de zandgebieden de arbeidsproductiviteit, dan blijkt deze vrij laag te zijn. Zoekt men naar de oorzaken hiervan, dan ligt het voor de hand - gezien de opzienbarende spreiding in bedrijfsgrootte, welke wij op de zandgronden, met notabene overwegend gezinsbedrijven, aantreffen - om deze productiviteit eens per grootte-

klasse te bezien. De verschillen blijken enorm te zijn. Bekijkt men dan tevens de twee factoren, welke bepalend zijn voor de productiviteit t.w. de arbeidsbehoefte en het arbeidsaanbod, dan blijkt de oorzaak van deze grote verschillen te liggen in de veel geringere afneming van het arbeidsaanbod t.o.v. de arbeidsbehoefte (met het kleiner worden der bedrijven) en dit ondanks het feit, dat per ha de arbeidsbehoefte op de kleine bedrijven veel hoger is. Terwijl de arbeidsbehoefte per bedrijf onbeperkt kan dalen, is het arbeidsaanbod aan een minimum gebonden, het zgn. gezinsminimum (man + vrouw). Men kan dus niet zeggen, dat het arbeidsaanbod per bedrijf te groot is, want dit kan niet meer dalen. Juister is het daarom vast te stellen, dat de arbeidsbehoefte per bedrijf te klein is. Aangezien de kleine bedrijven reeds zeer intensief zijn moet men wel concluderen dat de oppervlakte van deze bedrijven te klein is. De kern nu van het landbouwvraagstuk op de zandgronden is o.i. gelegen in het grote verschil in arbeidsproductiviteit op kleine en grote bedrijven. Om een cijfer te noemen: op de kleine bedrijven worden per arbeidskracht 1400 standaarduren gemaakt, op de grote 3400. Bij de gebezigde methode geven deze cijfers op de zandgronden tevens een beeld van de arbeidsproductiviteit en het arbeidsinkomen per werker.

Het zal nu duidelijk zijn, dat men dit vraagstuk niet oplost of zelfs maar verlicht door te verklaren dat een arbeidskracht op de zandgronden geen 3200 maar 2400 uur behoort te werken. Geen enkel productie-vraagstuk lost men op deze wijze op. Was dit wel het geval, dan zouden de vraagstukken van productie en productiviteit vrij eenvoudig uit de wereld te helpen zijn. Laten wij eens aannemen, dat het mogelijk was om alle arbeidskrachten op de zandgronden slechts 2400 uur te laten werken, dan zou hierdoor m.i. het verschil in arbeidsproductiviteit geen haar minder worden; voor de oplossing van het landbouwvraagstuk op de zandgronden komt het hier juist op aan. Het enige gevolg zou waarschijnlijk zijn, dat het reële welvaartsniveau daalde.

Bovendien kan ik niet inzien hoe men deze maatregel wil verwerkelijken. Men kan toch moeilijk de boeren op de zandgronden - en hier gaat het in feite om, want arbeiders zijn op de zandgronden betrekkelijk schaars - verplichten om slechts 2400 uur te werken. Tenslotte komt hier nog bij, dat de boeren er geen behoefte aan hebben; zij zijn niet alleen boer om geld te verdienen, maar hun boer-zijn is tevens een wijze van leven.

In het licht van het bovenstaande is het aangeven van de minimum-

bedrijfsgrootte niet zo moeilijk meer. In beginsel zal men hiervoor aansluiting moeten zoeken bij het arbeidsaanbod. Voor de concrete bepaling kan men dan stellen, dat de minimumomvang van het bedrijf in ieder geval zo groot moet zijn, dat een gezin in zijn kleinste samenstelling (man + vrouw) hierop het gehele jaar productief werk moet kunnen verrichten. Dit wil dus zeggen, dat het mogelijk moet zijn op zo'n bedrijf 3000 à 3500 standaarduren te maken, wat bij de huidige bedrijfsvoering neerkomt op een oppervlakte van 6 à 7 ha. Op dit bedrijf zal het reeds moeilijk zijn om bij het groter worden van het gezin ook nog een toekomstige opvolger productief werk te verschaffen. Het zal ongetwijfeld wenselijk zijn, dat op deze bedrijven van minimale omvang de opvolgers tijdelijk elders op grotere bedrijven gaan werken. Nu is het natuurlijk zeer goed mogelijk om op grond van andere overwegingen - bijv. het grote aantal zeer kleine bedrijven, psychische weerstanden bij de bevolking, handhaving van een zeker aantal zelfstandige boeren, de geringe opname-capaciteit buiten de agrarische bedrijfstak etc. - de grens voorlopig lager te stellen, bijv. op 5 ha. Men dient er zich dan evenwel terdege van bewust te zijn waarom men voorlopig deze grens kiest. Zij die menen dat het ook door intensivering mogelijk is deze grens te verlagen, zullen dit aannemelijk moeten maken. O.i. zal dit nl. niet eenvoudig zijn. De kleine bedrijven zijn al zeer arbeidsintensief, een verdere intensivering zal hoge eisen stellen aan de bedrijfsleiding en het is wel zeker, dat momenteel deze vakbekwaamheid niet door de kleine boeren kan worden opgebracht. Bovendien zal door toenemende mechanisatie en rationalisatie van de bedrijfsvoering, waardoor de verschillende werkzaamheden minder arbeidsuren zullen vragen, de arbeidsbehoefte per ha afnemen, met dus als gevolg een noodzakelijke opschuiving van de grens der minimumbedrijfsgrootte naar boven. Dat dit niet alleen maar theorie is, bewijst een land als Zweden, waar men onlangs de minimumgrens van de bedrijven op 10 ha heeft gesteld.

Bij het treffen van maatregelen om het landbouwvraagstuk op de zandgronden tot een oplossing te brengen, zal men een duidelijk onderscheid moeten maken tussen de te kleine gezinsbedrijven, dus de keuterbedrijven van 1 tot 6 à 7 ha en de gezinsbedrijven, welke men gezond zou kunnen noemen of althans de mogelijkheid bezitten om gezond te worden d.w.z. de ondernemer een redelijk inkomen te verschaffen (bedrijven groter dan 6 à 7 ha).

Er zijn op de zandgronden ongeveer 35000 keuterbedrijven, wier bedrijfshoofd het hoofdberoep in de landbouw heeft. Om de oppervlakte van al deze bedrijven tot de minimumbedrijfsgrootte op te trekken, zal

ongeveer 90000 ha grond nodig zijn. Deze oppervlakte zou geringer kunnen zijn, als men op een aanzienlijke schaal keuterbedrijven met keuterbedrijven ging vergroten. Aan de andere kant moet men evenwel ook bedenken, dat het genoemde cijfer slechts een vergroting tot de minimumgrens aangeeft; een overschrijding van deze grens is vanzelfsprekend zeer welkom. Neemt men aan, dat het land van de grondgebruikers met een hoofdberoep buiten de landbouw (wier bestaan bovendien niet van het grondgebruik afhankelijk is) ter beschikking van de keuterbedrijven komt, dan zou nog slechts 60000 ha cultuurgrond elders moeten worden gevonden. Het zal duidelijk zijn, dat deze oppervlakte ruimschoots kan worden gevonden in de Zuiderzeepolders. Het vraagstuk van de te kleine gezinsbedrijven is dus, door de unieke kansen welke de Zuiderzeepolders bieden, in Nederland op te lossen door een vergroting van deze bedrijven. Zou men deze oplossing combineren met een cultuurtechnische sanering van het oude land, dan zou men drie vliegen in één klap slaan:

1e. De keuterbedrijven worden vergroot, waardoor de arbeidsproductiviteit op de zandgronden aanzienlijk zal stijgen.

2e. Het effect van de ruilverkavelingen zal door een gelijktijdige sanering van de bedrijfsgrootte, waarbij dan tevens aandacht moet worden besteed aan de afvloeiing en de nazorg, speciaal op de zandgronden enorm worden vergroot.

3e. De zo kostbare inpoldering van de Zuiderzeegronden wordt bij een gelijktijdige sanering van het oude land veel aantrekkelijker. De onder 1 genoemde verhoging van de arbeidsproductiviteit kan immers op de creditzijde van de inpolderingen worden geschreven, waardoor de investering van belastinggelden in dit grootse werk ook economisch meer verantwoord wordt.

Met bovenstaande maatregelen zou het landbouwvraagstuk op de zandgronden m.i. in de kern worden aangepakt. Alle andere maatregelen (tegengaan van splitsing, extra toewijzingen van veevoer, steun in welke vorm ook), hoe noodzakelijk ook, kunnen slechts dienen om het kwaad niet erger te maken of om een zekere verlichting aan te brengen.

Hiermede is nog niets gezegd over een rationalisering en intensivering van de bedrijfsvoering. In het kader van deze nota kunnen wij hierover kort zijn. Vanzelfsprekend moet aan de rationalisering van het productieproces, waaronder wordt verstaan een vergroting van productiviteit van gras- en bouwland (door een verbetering van de verpleging, de bemesting, de beweiding en de rassen) en een verbetering van de veevoeding en de productieve aanleg van het vee, altijd en overal aandacht worden besteed. Bij een intensivering van de bedrijfsvoering, dus een uitbreiding van de veestapel en/of arbeidsintensieve gewassen, zal men rekening moeten houden met de productie-omstandigheden (o.a. arbeidsvoorziening en gebouwen).

Vooral voor de kleine gezinsbedrijven met een groot arbeidsaanbod is een intensivering van groot belang, omdat zij hierdoor een mogelijkheid hebben de arbeidsproductiviteit aanzienlijk te vergroten. In het algemeen kan men het zo stellen, dat de kleine gezinsbedrijven aandacht moeten besteden zowel aan intensivering als rationalisering, terwijl bij de grote bedrijven het accent meer zal moeten liggen op rationalisering.

Het onderzoek heeft uitgewezen, dat het voor de gezonde gezinsbedrijven mogelijk is, door rationalisering en intensivering, de arbeidsproductiviteit op een redelijk peil te brengen.

ad 3. Optimale bedrijfsgrootte.

Moeilijker is het om een uitspraak te doen over de optimale grootte van de landbouwbedrijven. Hierbij doen zich nl. verschillende vraagstukken voor, welke nog maar zeer ten dele kunnen worden opgelost. Een korte bespreking van enkele belangrijke aspecten, welke met het vraagstuk van de optimale bedrijfsgrootte nauw verband houden, lijkt ons noodzakelijk.

1. Welke kwantitatieve verhouding tussen bedrijfshoofden en landarbeiders acht men gewenst?
2. Houdt de seizoenwerkloosheid verband met de grootte der bedrijven?
3. Kunnen de kleine bedrijven voldoende mechaniseren?
4. Kunnen de grote bedrijven voldoende arbeidsintensief werken?
5. Hoe staat het met de rentabiliteit (privaat-economisch) van de bedrijven in verschillende grootteklassen?

Het zal goed zijn bij de beantwoording van deze vragen rekening te houden met de grote verschillen welke de landbouw in Nederland te zien geeft. Hierbij denken wij in de eerste plaats aan de gemengde bedrijven op de zand- en rivierkleigronden, de weidebedrijven op de veengronden en de akkerbouwbedrijven op de zeekleigronden.

ad 1. Zowel het werk van de boer als van de landarbeider eist bijzondere bekwaamheden. Dat het werk van de landarbeider niet eenvoudig is, maar een langdurige training en een behoorlijke vaardigheid eist, heeft ten overvloede de nog niet geheel gereedgekomen classificatie van de landarbeid nog eens aangetoond.

De ondernemersarbeid van de boer eist vanzelfsprekend weer geheel andere bekwaamheden. In de eerste plaats zal de boer een productieplan moeten opstellen, waarvoor, wil het goed gebeuren, een veelomvattende technische en economische kennis noodzakelijk is. Hij zal hierbij niet alleen moeten letten op prijzen van eindproducten en

productiemiddelen maar vooral ook op de productie-omstandigheden waaronder zijn bedrijf verkeert. Dit productieplan moet ook worden uitgevoerd en hier krijgen wij te maken met de typische werkzaamheden van de bedrijfsleider, dus met het organiseren van de werkzaamheden..

Wij mogen dus wel vaststellen, dat van een goede boer veel kennis en inzicht wordt gevraagd en tevens dat het voor de landbouw van groot belang zou zijn als de ondernemersfunctie overal op een zo hoog mogelijk peil werd uitgeoefend. Een van de oorzaken waarom dit niet altijd gebeurt is ongetwijfeld de geringe grootte der bedrijven.

De vraag is nu of het voor een welvarende landbouw, wat dus een efficiënte productie inhoudt, noodzakelijk is een zekere arbeidsverdeling te stimuleren en dus op zijn minst de functie van boer en landarbeider te handhaven. Het antwoord op deze vraag is vanzelfsprekend van groot belang voor de meest gewenste grootte der bedrijven. Het gaat hier dus om de vraag op welke wijze de arbeid van een groep mensen in een bepaald productieproces het grootste effect kan opleveren. Kan een groep mensen, waarin arbeidsverdeling bestaat, meer kennis en vaardigheid opbrengen, dus meer presteren dan een even grote groep, waarin allen dezelfde functie hebben?

Zonder verder betoog kan m.i. wel worden gesteld, dat arbeidsverdeling hier en overal de belangrijkste oorzaak is van de economische ontwikkeling van een land. Wij behoeven maar om ons heen te zien om dagelijks te ervaren hoezeer arbeidsverdeling de stoffelijke welvaart verhoogt en in beginsel geldt dit zeer zeker ook voor de agrarische bedrijfstak.

Vanuit het gezichtspunt der arbeidsverdeling zou men dus met kracht deze arbeidsverdeling moeten stimuleren, wat vrij grote bedrijven tot gevolg zou hebben.

Dit stimuleren van de arbeidsverdeling geldt in nog sterkere mate voor de gebieden waar de bevolking op een vrij laag technisch ontwikkelingspeil staat, wat merkwaardig genoeg juist de gebieden zijn waar de meeste kleine bedrijven voorkomen.

ad 2. De seizoenwerkloosheid is een euvel, dat wij alleen aantreffen in de gebieden waar landarbeiders voorkomen en waar dus naast de gezinsarbeid de vreemde arbeid een min of meer belangrijke rol speelt. Voor de rest weten wij over de seizoenwerkloosheid weinig. Wij weten niet hoe belangrijk, kwantitatief gezien, dit verschijnsel in de verschillende gebieden is, noch of het vooral de grootste bedrijven zijn welke het veroorzaken en zo dit het geval mocht zijn of dit samengaan ook noodzakelijk is dan wel of misschien door een wijziging

in het productieplan, de werkmethode en/of de mechanisatie, de seizoenwerkloosheid de wereld uit te helpen is. Toch zal het duidelijk zijn, dat de seizoenwerkloosheid - afgezien van de talrijke bezwaren voor de betrokkenen zelf - nationaal-economisch bezien, ons land belangrijke nadelen berokkent. De ondernemer op een loonbedrijf bezit immers, in tegenstelling tot zijn collega op een gezinsbedrijf, de mogelijkheid om bij een onregelmatige arbeidsfilm (gevolg van een bepaald bedrijfsbeheer), de nadelen hiervan op de gemeenschap af te wentelen. Op deze bedrijven zou de arbeidsprestatie privaat-economisch hoog kunnen zijn, maar nationaal-economisch laag. Zou daarom het euvel der seizoenwerkloosheid moeilijk te verhelpen zijn, dan zou dit een belangrijk nadeel opleveren voor het loonbedrijf. Over dit punt zijn wij echter nog zeer onvolledig ingelicht en wij zullen dus ons oordeel moeten opschorten tot hierover meer bekend is. Medegedeeld kan worden, dat bij het L.E.I. een onderzoek over de seizoenwerkloosheid is aangevraagd.

ad 3. Zoals wij boven reeds opmerkten is onder de huidige productie-omstandigheden een intensieve bedrijfsvoering noodzakelijk. Zijn er wat betreft dit laatste punt verschillen tussen kleine en grote bedrijven? Inderdaad geeft het grootste deel van Nederland (zand-gebieden, rivierkleigebieden en weidestreken) aanzienlijke verschillen te zien. Alleen in de zeekleigebieden zijn de verschillen minder uitgesproken. Om een enkel cijfer te noemen: op de zandgronden lopen de intensiteitsverschillen tussen grote en kleine bedrijven uiteen van 400 standaarduren per ha tot ruim 600. Deze verschillen zijn natuurlijk niet toevallig ontstaan, maar vinden voor een belangrijk gedeelte hun oorzaak in de verhouding tussen de grootte en de aard van het arbeidsaanbod en de grootte van de arbeidsbehoefte. De kleine gezinsbedrijven hebben een relatief groot arbeidsaanbod; het is begrijpelijk, dat zij trachten dit aanbod zo volledig mogelijk te gebruiken. Dit nu is, op de hun toegemeten oppervlakte grond, alleen mogelijk door een zeer intensieve bedrijfsvoering. De grote gezinsbedrijven hebben dikwijls een tekort aan arbeidskrachten, met als natuurlijk gevolg een meer extensieve bedrijfsvoering. De grote bedrijven met vreemde arbeidskrachten kunnen, indien dit uit rentabiliteitsoogpunt gewenst is, arbeidsextensiever gaan werken, omdat deze bedrijven altijd de mogelijkheid hebben het aanbod te verlagen tot de minimumomvang van de eigen gezinsarbeidskrachten. Beide gevallen komen in Nederland voor. De werkelijkheid geeft dus aanzienlijke verschillen in arbeidsintensiteit te zien tussen grote en kleine bedrijven. Onder de huidige productie-omstandigheden moet

deze tendens als een nadeel voor de grote bedrijven worden aangemerkt.

ad 4. Overal op de wereld zien wij dat een welvarende landbouw samengaat met een behoorlijke mechanisatiegraad van deze landbouw. Vaststaat ook dat de grote bedrijven uit een oogpunt van mechanisatie voordelen bieden, omdat nu eenmaal op deze bedrijven de werktuigkosten per ha (bij dezelfde mechanisatiegraad) lager zijn dan op de kleine bedrijven. Vaststaat echter ook, dat in dit opzicht niet alleen de kleine bedrijven moeilijkheden opleveren maar ook de middengrote. De vraag is nu of een collectieve mechanisatie de individuele mechanisatie kan vervangen en op deze wijze toch een voldoende mechanisatie tot stand kan worden gebracht. Het ziet er naar uit, dat het tot op grote hoogte het geval kan zijn. In ieder geval worden door collectieve mechanisatie de financieringsmoeilijkheden en de te hoge kosten per ha voor een belangrijk deel opgelost. Het enige nadeel dat nog overblijft is, dat de boer de beschikkingsmacht over het werktuigenpark verliest en dus niet altijd op zijn tijd, d.w.z. als voor hem de omstandigheden het gunstigst zijn, over de werktuigen kan beschikken. Door de werktuigencoöperaties niet te groot te maken kan dit nadeel natuurlijk weer aanzienlijk worden verkleind. Het zal evenwel in ieder geval gewenst zijn om over dit punt nog nadere gegevens te verkrijgen.

ad 5. Over de rentabiliteit in verschillende grootteklassen is nog niet veel bekend. De gegevens, welke bekend zijn, zowel in zandgebieden, weidestreken als zeekleigebieden, wijzen alle in dezelfde richting van geringe verschillen.

Op grond van tot nu toe bekende gegevens kan dus niet worden gezegd, dat uit rentabiliteitsoogpunt een bepaalde grootteklasse gunstig afsteekt bij andere. Vanzelfsprekend gaat het hier om bedrijven, waar het arbeidsaanbod is aangepast of kan worden aangepast aan de arbeidsbehoefte.

Samenvattend kunnen wij zeggen, dat er aan het vraagstuk van de meest gewenste bedrijfsgrootte enkele zodanig belangrijke aspecten zitten, dat het in ieder geval onverantwoord zou zijn alleen op grond van de bedrijfsrentabiliteit in een bepaalde periode over dit vraagstuk een uitspraak te doen.

Over enkele aspecten zijn evenwel nog te weinig gegevens bekend om een definitieve uitspraak te kunnen doen. Wel kan reeds nu worden geconstateerd, dat niet alle tot nu toe bekende feiten onverdeeld gunstig ten bate van een bepaalde bedrijfsgrootte uitvallen. Het is

veeleer zo, dat het gezonde gezinsbedrijf voordelen heeft boven het grotere loonbedrijf, maar ook nadelen. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of de voor- of nadelen zwaarder wegen. In ieder geval zal over het zo belangrijke aspect der seizoenwerkloosheid eerst meer bekend moeten zijn alvorens een verantwoorde uitspraak te kunnen doen over de richting in welke de bedrijfsgrootte zich zal moeten bewegen.

Uit het bovenstaande zal ook duidelijk geworden zijn, dat met het vraagstuk van de optimale bedrijfsgrootte het wel en wee van de landarbeidersstand nauw is verbonden. Men dient te bedenken, dat het bewust de richting van het gezinsbedrijf inslaan, uiteindelijk tot gevolg zal hebben het verdwijnen van de landarbeidersstand. In dit verband is ook van belang hoe het in feite gesteld is met de trek van landarbeiders en vooral kinderen van landarbeiders naar de niet-agrarische beroepen. Het loonbedrijf staat of valt immers met het aanwezig zijn van landarbeiders en omgekeerd. Mocht men het loonbedrijf voor de Nederlandse landbouw van groot belang blijven achten, dan is hiervoor een landarbeidersstand noodzakelijk en zo men om bepaalde redenen een landarbeidersstand blijvend wil handhaven, dan is hiervoor het loonbedrijf onmisbaar. In beide gevallen zal men een duidelijk beeld moeten hebben van de stand en loop van de landarbeidersstand. Indien de trek naar andere beroepen te groot blijkt te zijn, dan zullen maatregelen noodzakelijk zijn om dit beroep aantrekkelijker te maken. Ook over dit punt is bij het L.E.I. een onderzoek aangevraagd.

ad 4. Afvloeiing.

Het zal na het bovenstaande onder ad 1 en 2 duidelijk zijn, dat de berekening van het potentieel arbeidsoverschot niet de kern noch het culminatiepunt van het onderzoek uitmaakt maar slechts bijkomstig is. Het woord potentieel geeft bovendien aan, dat dit overschot niet concreet aanwijsbaar is en er zo maar direct kan worden uitgelicht. Het wil alleen zeggen, dat als de kleine bedrijven op dezelfde wijze zouden werken als de grote, er op de zandgronden een arbeidsoverschot van 50000 manjaren zou zijn. Voor de afvloeiing is bovendien de bestaande agrarische beroepsbevolking van veel minder belang dan de agrarische jongeren van 1-15 jaar. Dit onderscheid dient men goed in het oog te houden, omdat de cijfers over de generatiedruk betrekking hebben op de bestaande agrarische beroepsbevolking van 15 jaar en ouder en de cijfers over de afvloeiing (blz. 131) op de agrarische jongeren van 1-15 jaar.

De cijfers over de noodzakelijke afvloeiing (blz. 131) hebben betrekking op de gehele agrarische bevolking (boeren + landarbeiders). Zij geven aan het aantal of percentage agrarische jongeren van 1-15 jaar, dat direct na de leerplichtige leeftijd de agrarische bedrijfstak dient te verlaten, wil de bestaande agrarische beroepsbevolking niet toenemen. De berekeningen wezen uit, dat op de zandgronden in de komende 15 jaar jaarlijks 6000 agrarische jongeren moeten afvloeiien, wat neerkomt op 67% van de jaarlijkse aanvoer van agrarische jongeren. In de verschillende zandgebieden loopt dit percentage wel uiteen, maar toch niet veel, zodat men rustig kan stellen, dat de kraan der afvloeiing voldoende ver moet worden opengezet, terwijl het bovendien noodzakelijk zal zijn hierbij enige zuigkracht uit te oefenen. Deze zuigkracht, waaronder wordt verstaan: voorlichting over de beroepskeuze aan ouders en kinderen en voldoende gelegenheid om technisch onderwijs te volgen, zal noodzakelijk zijn om direct na de lagere school een voldoend groot aantal agrarische jongeren voor niet-agrarische beroepen op te leiden of te laten emigreren. De ervaring leert immers, dat de afvloeiing vooral direct na de lagere school veel te gering is (ongeveer 20%), pas op latere leeftijd komen velen tot de overtuiging dat er in de landbouw voor hen geen plaats meer is. Deze jongens komen dan op oudere leeftijd als ongeschoolden in andere bedrijfstakken terecht. Dat deze gang van zaken voor de betrokkenen weinig aantrekkelijk en voor de productiekracht nadelig is, behoeft wel geen betoog.

Bij de cijfers over de generatiedruk is het in de eerste plaats van belang er op te wijzen, dat deze alleen betrekking hebben op boeren en zoons van boeren, die in de landbouw werkzaam zijn. Van deze groep wordt voor een bepaalde periode weergegeven de verhouding tussen het aantal boerenzoons, dat in die periode zelfstandig boer wil worden en het aantal oudere boeren, dat in diezelfde periode het veld zal ruimen. Deze druk houdt uit de aard der zaak nauw verband met de feitelijke afvloeiing, welke direct na de lagere school en op latere leeftijd plaats vindt.

Rangschikt men de cijfers over generatiedruk naar grootteklasse en gebied, dan geven de grotere bedrijven resp. de zuidelijke zandgronden de grootste druk te zien. Opvallend is, dat de bedrijven beneden 5 ha zelfs een negatieve druk te zien geven. Dit kan worden verklaard uit het feit, dat het aantal kinderen per gezin op de kleine bedrijven veel geringer is dan op de grote, terwijl bovendien de feitelijke afvloeiing, vooral in de periode direct na de lagere school,

veel groter is. Deze negatieve druk wil echter niet zeggen, dat deze bedrijven nu zo maar uit zich zelf verdwijnen. Boerenzoons op grotere bedrijven kunnen nl. de lege plaatsen op deze kleine bedrijven innemen en bovendien kunnen zoons van kleine bedrijven, als landarbeider of buiten de landbouw werkzaam, weer terugvallen op het bedrijf. Van belang is echter, dat hier een mogelijkheid ligt om op een weinig ingrijpende wijze een juiste oplossing te helpen verwezenlijken.

De grotere bedrijven, vooral die boven 10 ha, geven hoge "druk"-cijfers te zien. Inderdaad is vooral op de grotere bedrijven de afvloeiing te gering. Eén zoon als opvolger is voldoende. De practijk daarentegen geeft maar al te dikwijls twee of meer zoons te zien. Op de grootste bedrijven kan deze neiging om veel zoons op het bedrijf vast te houden worden verklaard uit het gebrek aan vreemde arbeidskrachten. Voor de zoons zelf is deze oplossing evenwel funest, omdat de nabije toekomst - nl. als de opvolging moet worden geregeld - voor hen is: op oudere leeftijd afvloeien met alle nadelen van dien of "oompje" worden op het ouderlijk bedrijf. De practijk toont aan, dat deze beide gevolgen van een kortzichtige politiek in ruime mate voorkomen.

Na het bovenstaande zal het duidelijk zijn, dat ik over de stellingen 1, 5 en 8 met Egas van mening verschil. Verder zou ik graag ook in de stellingen duidelijk laten uitkomen, wat de kern van het landbouwvraagstuk op de zandgronden is en welke maatregelen hierop gericht moeten zijn. Het wordt dan vanzelf duidelijk, dat andere maatregelen, hoe noodzakelijk ook, meer moeten worden gezien als een doekje voor het bloeden.

's Gravenhage, 3 October 1951. A. Maris